

Міністерство освіти і науки України
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ НАФТИ І ГАЗУ
УКРАЇНСЬКЕ МАТЕРІАЛОЗНАВЧЕ ТОВАРИСТВО

Я.А. Криль, О.Р. Флюнт, Г.В. Криль

МАТЕРІАЛОЗНАВСТВО

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

ТОМ 1

А – М

2-ге видання

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
для студентів вищих навчальних закладів
технічних спеціальностей*

Львів
“Новий світ – 2000”
2020

УДК 621.002.3(075.8)

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу
видавництва заборонено.

Гриф надано Міністерством освіти та науки України

Рецензенти:

чл.-кор. НАН України, д-р техн. наук, професор
(Інститут надтвердих матеріалів ім. В.М. Бакуля НАН України, м. Київ)
А.Л. Майстренко

д-р техн. наук, професор
(Фізико-механічний інститут ім. І.В. Карпенка НАН України, м. Львів)
Г.М. Никифорчин

Я.А. Криль О.Р. Флюнт, Г.В. Криль
Матеріалознавство. Тлумачний словник: в 2-х т. / за ред.
проф. Я.А.Криля. – Львів: «Новий Світ – 2000», 2020 – 432 с.

ISBN 978-966-418-145-4

Словник містить понад 10000 термінів-статей по основних розділах матеріалознавства як галузі науки і виробництва, а також суміжних йому наукових дисциплін та галузей промисловості.

Для наукових та інженерно-технічних працівників технічних спеціальностей, спеціалістів у галузі інформатики, викладачів та студентів вузів.

ISBN 978-966-418-145-4

© Я.А. Криль О.Р. Флюнт, Г.В. Криль, 2020
© «Новий Світ – 2000», 2020

ПЕРЕДМОВА

Матеріалознавство – одна з провідних галузей науки в Україні. Воно забезпечує прогрес сучасної техніки, для розвитку якої необхідні нові матеріали, часто з екстремальними фізичними, хімічними і механічними властивостями.

Запропонований тлумачний словник з питань матеріалознавства надає можливість читачеві (користувачу) отримати повну інформацію про різні матеріали, а також про процеси і явища, які мають місце при їх отриманні, переробці і в процесі фізичного, хімічного і механічного впливу. Це має особливо велике значення, оскільки до недавнього часу така інформація в Україні подавалася переважно російською мовою.

Тлумачний словник з проблем “Матеріалознавства” є першою спробою упорядкування найуживанішої сучасної української термінології в основних галузях матеріалознавства і суміжних наук – матеріалознавства та фізики твердого тіла, а також у сфері використання матеріалів – промисловості і народному господарстві. Точне визначення поняття сприяє правильному розумінню матеріалів і явищ. Воно часто супроводжується наочними (показовими) таблицями і графіками.

Варто зазначити, що термінологія матеріалознавства постійно збагачується, оскільки вчені безперервно удосконалюють матеріали, що використовуються, створюють нові матеріали з необхідними фізичними, хімічними і механічними властивостями для термоядерного синтезу, атомної енергетики, установок прямого перетворення теплової енергії в електричну, обчислювальної техніки, космічної й авіаційної техніки, машинобудування, приладобудування, транспорту і зв'язку.

До сфери сучасного матеріалознавства за останні роки ввійшли практично всі елементи періодичної системи елементів, оскільки на їхній основі створюються сполуки і сплави з особливими властивостями – металіди, сполуки металів з неметалами, бориди, карбід, нітриди, оксиди, силіциди, фосфіди, алюмініди.

Тлумачний словник подає терміни, котрі стосуються всього комплексу понять науки про матеріали, оскільки вона все більше базується на використанні фізичних понять металознавства і фізики твердого тіла, що з єдиних основ адекватно відображають закономірності процесів, які відбуваються у твердому тілі.

Словник подає терміни щодо нових методів отримання матеріалів, як електронно-променева плавка, індукційна плавка, безтигельна зонна плавка, які забезпечують отримання високотемпературних матеріалів, монокристалів у глибокому вакуумі і нейтральному середовищі.

Словник подає термінологію:

- отримання матеріалів, властивостей різних структурних складових матеріалів, характерні особливості кристалізації матеріалів, поняття, що стосуються нанесення покриттів, принципи їх нанесення;
- процесів взаємодії матеріалів із зовнішнім середовищем, умов їхнього протікання і захисту від навколишнього середовища;
- фізичних і хімічних процесів обробки матеріалів, що призводять до зміни їхньої структури, фазового, хімічного складу і властивостей, а також характеристики обладнання, що використовується;
- структурних дефектів у матеріалах, причин їх утворення, методів виявлення і видалення, методів контролю;
- методів дослідження матеріалів, можливостей апаратури і точності вимірювання.

Тлумачний словник містить понад 10000 термінів із основних розділів матеріалознавства, а також суміжних наукових дисциплін та галузей промисловості. Він буде корисним для науковців та інженерно-технічних працівників, які займаються синтезом, переробкою та вискористанням матеріалів у різних галузях народного господарства, співробітникам науково-дослідних інститутів, аспірантам вузів інженерно-технічних спеціальностей для швидкого ознайомлення з різними розділами матеріалознавства і його суміжних областей.

Павло Кислий

Академік НАН України,

Академік міжнародної академії кераміки,

професор, заслужений діяч науки і техніки України

Від авторів

Матеріалознавство у широкому розумінні сьогодні – це наука, яка вивчає взаємозв'язок складу, будови і властивостей металевих і неметалевих матеріалів, методів їх одержання та обробки, а також проблеми довговічності виробів із них у реальних умовах експлуатації. У теоретичному плані – це дослідження загальних закономірностей будови і деформації конструкційних матеріалів, розробка наукових основ технологічних процесів їх одержання та обробки, створення матеріалів із наперед заданими властивостями стосовно до потреб народного господарства України.

Метою даного тлумачного словника є визначення термінів, які використовуються в сучасній науково-технічній літературі з матеріалознавства. Він містить понад 10000 тлумачних термінів, що містять систематизовані відомості, котрі охоплюють широке коло питань сучасного фізичного і прикладного матеріалознавства.

При складанні словника прийнятий критичний підхід до існуючих визначень, застарілі або ті, що не відповідають сучасному рівню науки, поняття і терміни до словника не ввійшли. Цей словник містить короткі визначення термінів не тільки з матеріалознавства, а й суміжних наук: фізики твердого тіла, фізико-хімічної механіки матеріалів, термодинаміки тощо. Перейняті терміни наведені, якщо вони широко використовуються у матеріалознавстві або полегшують сприйняття основних понять.

Стислість тлумачень виділяють його серед енциклопедичних видань. Подання матеріалу в компактному вигляді змусило авторів відобразити своє бачення та ставлення до термінів. Тому в окремих випадках вони можуть бути дещо суб'єктивними. Ці особливості дають підставу вважати цей тлумачний словник по суті монографією.

При користуванні тлумачним словником слід мати на увазі наступне:

1. У словнику прийнята алфавітно-кущова система розміщення термінів (статей). Терміни, які складаються з основного слова пишуться з великої літери, виділяються жирним шрифтом і розміщуються в загальному алфавітному порядку. Терміни, що являють собою словосполучення і складаються з двох або більше слів, групуються навколо іменника у називному відмінку й утворюють куш. У кущі слова розміщуються за алфавітом і виділяються також жирними літерами. При цьому замість основного слова ставиться (–). Порядок слів у словосполученнях зазвичай прямий, як це прийнято у науково-технічній літературі. Наприклад:

Відновлення . . .

– **алюмінотермічне . . .**

– **металотермічне . . .**

Якщо потрібно ознайомитися з терміном **алюмотермічне відновлення** або **металотермічне відновлення**, то у словнику їх потрібно шукати у кущі на **Відновлення**. Однак для спрощення пошуку ці терміни вказані окремо з посиланням на кущове слово. Наприклад:

Алюмотермічне відновлення – див. **Відновлення алюмотермічне**.

Металотермічне відновлення – див. **Відновлення металотермічне**.

2. До слів або словосполучень, що мають декілька значень, даються декілька тлумачень, розділених жирними арабськими цифрами. Наприклад:

Достарювання – **1.** Завершення *розпаду пересиченого тв. розчину*, що здійснюється шляхом повторного *старіння*. **2.** *Старіння під напруженням після старіння без прикладання навантаження*. **3.** *Штучне старіння після старіння під напруженням*.

3. У випадку, коли зустрічаються два кущі в однині і множині, один із них має підсилення. Наприклад:

Гази – див. **Газ**.

Сталі – див. **Сталь**.

4. Синоніми, синонімічні словосполучення та інші форми основного слова (словосполучення) даються опісля малими жирними літерами, через кому. Наприклад:

Навуглецювання, карбюризація – . . .

Селективне складання, метод групового підбору – . . .

5. У тлумачному словнику прийняте посилання основного слова (словосполучення) на інший куш основного слова або для одержання більшого об'єму інформації у тексті статті. Наприклад:

Спадкова структура – див. **Структура спадкова**.

Обточування – *обробка* на токарних верстатах зовнішніх *поверхонь тіл* обертання. Головний робочий рух (обертання) зазвичай надається *заготовці*, а рух подачі – *різцю* (див.

Обробка різанням, Обробка токарна).

6. Назва термінів дається переважно в однині, однак іноді у відповідності з прийнятою термінологією – у множині. Наприклад:

Сталі – . . .

Сплави – . . .

7. До основних термінів, що входять до назви статті, котрі запозичені з інших мов, у дужках наводиться коротка етимологічна довідка і (або) походження терміну. Наприклад:

Бром (грец. bromos – сморід) – . . .

Дюралюміній (від назви нім. м. Düren, де вперше було почато промислове вир-во сплаву, і алюміній) – . . .

Денсиметрія (лат. densus – щільний, густий і грец. metreo – вимірюю) – . . .

Фехраль – [лат. ferrum) – залізо, хр(ом) і ал(юміній)] – . . .

Лазер (англ. laser, складено з перших літер Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation – підсилення світла за допомогою індуктивного випромінювання) – . . .

8. З метою економії місця у словнику введена система скорочень. Поряд з загальноприйнятими скороченнями (наприклад т.п., і т.д.) у словнику застосовуються також скорочення, встановлені для даного видання (див. Основні скорочення).

9. Одиниці фізичних величин та їх скорочені позначення даються у відповідності з діючими стандартами (див. Скорочені позначення одиниць деяких величин).

10. Позиції на ілюстраціях пояснюються у підписках або у тексті статті.

11. Якщо слова, що складають назву статті, повторюються у тексті, то вони позначаються початковими жирними літерами. Наприклад:

Радій – . . . **Р** . . .

Структура полігональна – . . . **С.п.** . . .

12. Оскільки в одній невеликій статті неможливо досить повно викласти об'єм інформації, що стосується даного терміна, а вони взаємопов'язані, у словнику широко використовується система посилань на інші терміни, в яких ці питання додатково висвітлюються, або хоча б торкаються. Посилання на інший термін виділяється *курсивом* (див. п.п. 2,5).

При написанні словника були використані російськомовні енциклопедичні видання минулих років, а також підручники, монографії і періодичні видання.

При величезній термінологічній різноманітності, що властива сучасному матеріалознавству, окремі терміни могли бути опущені. Можливі також і недоліки у трактуванні деяких термінів. Запропонований тлумачний словник з матеріалознавства являє собою перший досвід видавництва такого роду в Україні і тому, природно, не може бути досконалим. Автори з вдячністю приймуть зауваження, побажання та будь-які пропозиції читачів щодо покращення видання.

Автори виражають свою подяку акудеміку АН України П.С. Кислому за цінні критичні зауваження при обговоренні рукопису.

Автори

ОСНОВНІ МЕХАНІЧНІ ТА ФІЗИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Позначення	Характеристика
α	Температурний коефіцієнт лінійного розширення (коефіцієнт термічного розширення)
α_C	Температурний коефіцієнт електроопору
β	Температурний коефіцієнт об'ємного розширення
γ	Густина (питома маса, об'ємна маса, насипна маса), поверхнева енергія
δ	Відносне видовження
δ_D	Відносне видовження зразка діаметром D, мм
ε	Деформація, ступінь деформації
λ	Коефіцієнт теплопровідності
λ_s	Магніострикція насичення
μ	Коефіцієнт Пуассона, магнітна проникливість
ρ	Питомий електроопір
σ	Нормальне напруження, поверхневий натяг
$\sigma_L, \sigma_S, \sigma_{SL}$	Поверхневі енергії на границях розділу відповідно тверде тіло – газ, тверде тіло – рідина і рідина – газ
σ_B	Межа міцності на розтяг
$\sigma_{зг}$	Межа міцності на згин
$\sigma_{п}$	Межа плинності
$\sigma_{пр}$	Межа пружності
$\sigma_{ст}$	Межа міцності на стиск
$\sigma_{0,2}$	Умовна межа плинності при розтязі (0,2 – залишкова деформація 0,2 %)
σ_{-1}	Межа витривалості при симетричному циклі нормальних напружень
σ_{10000}	Тривала міцність на тязі випробувань 10000 год
$\sigma_{1/10000}$	Швидкість повзучості, %/год
τ	Час, тривалість, дотичне напруження
τ_{-1}	Межа витривалості при симетричному циклі дотичних напружень
ψ	Відносне звуження
A_c	Температурний коефіцієнт електроопору
a_H	Ударна в'язкість
B	Температурний коефіцієнт модуля пружності
B_T	Залишкова магнітна індукція
B_S	Магнітна індукція насичення
BH_{max}	Максимальна магнітна енергія
C	Теплоємність
c	Питома теплоємність
E	Модуль Юнга (модуль нормальної пружності)
f	Коефіцієнт тертя, стріла прогину
H_μ	Мікротвердість
H_c	Коерцитивна сила
H_B	Твердість за Бринелем
H_V	Твердість за Віккерсом
K	Коефіцієнт температуропровідності
K_C	В'язкість руйнування при плоскому напруженому стані
K_{IC}	Коефіцієнт інтенсивності напружень
m	Маса
p	Тиск
Q	Теплота
T	Температура, К
t	Температура, °С
t_B	Температура відпускання
t_T	Температура гартування
$t_{кп}$	Температура кипіння
$t_{пл}$	Температура плавлення
V	Швидкість
Π	Пористість

СКОРОЧЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ОДИНИЦЬ ДЕЯКИХ ВЕЛИЧИН

A – ампер (сила електричного струму)

B – вольт (електрична напруга, електричний потенціал, електрорушійна сила, $\text{м}^2 \cdot \text{кг} / \text{с}^3 \cdot \text{А}$)

Вт – ват (потужність), $\text{м}^2 \cdot \text{кг} / \text{с}^3$

$^{\circ}\text{C}$ – градус Цельсія

кг – кілограм (маса)

г – грам, 10^{-3} кг

т – тона, 10^3 кг

КД – кандела (сила світла)

К – градус Кельвіна (термодинамічна температура)

Дж – джоуль (енергія потенціальна, кінетична, внутрішня), робота, $\text{м}^2 \cdot \text{кг} / \text{с}^2$

ЕВ – електронвольт

кал. – калорія

кВат – кіловат

моль – моль (кількість речовини)

кмоль – кіломоль

л – літра

м – метр (довжина)

Å – ангстрем

мкм – мікрометр

мм – міліметр

мм.рт.с. – міліметр ртутного стовпа

об/хв – обертів за хвилину

Ом – ом

с – секунда (час)

хв – хвилинка, $6 \cdot 10^1$ с

год. – година $3,6 \cdot 10^3$ с

см – сантиметр

Український алфавіт

Аа, Аа	Бб, Бб	Вв, Вв	Гг, Гг	Ґґ, Ґґ
Дд, Дд	Ее, Ее	Єє, Єє	Жж, Жж	Зз, Зз
Ии, Ии	Іі, Іі	Її, Її	Йй, Йй	Кк, Кк
Лл, Лл	Мм, Мм	Нн, Нн	Оо, Оо	Пп, Пп
Рр, Рр	Сс, Сс	Тт, Тт	Уу, Уу	Фф, Фф
Хх, Хх	Цц, Цц	Чч, Чч	Шш, Шш	Щщ, Щщ
	Ь, ь	Юю, Юю	Яя, Яя	

ОСНОВНІ СКОРОЧЕННЯ

абс. – абсолютний	норм. – нормальний
австр. – австрійський	НП – напівпровідник, напівпровідниковий
амер. – американський	НЧ – низька частота, низькочастотний
англ. – англійський	об.% – об'ємний процент
араб. – арабський	опт. – оптимальний, оптимум
атм. – атмосфера, атмосферний	осн. – основний
ат.м. – атомна маса	ПАР – поверхнево активна речовина
ат.н. – атомний номер	пит. – питомий
ат.% – атомний процент	пласт. – пластичний, пластичність
вир-во – виробництво	пром. – промисловий
вл-ть – властивість	пром-сть – промисловість
ВР – вибухові речовини	ПСЕ – періодична система елементів
в т.ч. – в тому числі	рис. – рисунок
ВЧ – високочастотний	РЗЕ – рідкісноземельні елементи
газопод. – газоподібний	РЗМ – рідкісноземельні метали
ГПП – гаряче ізостатичне пресування	р-ня – рівняння
гол. – голадський	рос. – російський
град. – градус	СВЧ – струм високої частоти
грец. – грецький	сек. – секунда
г.ч. – головним чином	СІ – міжнародна система одиниць
датськ. – датський	США – Сполучені Штати Америки
див. – дивись	спец. – спеціальний, спеціально
ДТА – диференціальний термічний аналіз	табл. – таблиця
електр. – електричний	тв. – твердий
ЕОМ – електронна обчислювальна машина	ТВЕЛ – паливні елементи ядерного реактора
ЕПР – електронний парамагнітний резонанс	т.д. – так далі
ЕРС – електрорушійна сила	т.з. – так званий
ім. – ім'я	т-ра – температура
інш. – інші	t – температура
ісп. – іспанський	t _{кп} – температура кипіння
італ. – італійський	t _{пл} – температура плавлення
ІЧ – інфрачервоний	терм. – термічний
кг. – кілограм	термодин. – термодинамічний
ККД – коефіцієнт корисної дії	техн. – технічний
коєф. – коефіцієнт	технол. – технологія, технологічний
концентр. – концентрація, концентрований	ТО – термічна обробка
кристал. – кристалічний	т.п. – тому подібне
к-та – кислота	т-рний – температурний
к.т.р. – коефіцієнт термічного розширення	т.ч. – таким чином
к-ть – кількість	т.я. – так як
лабор. – лабораторний	УЗ – ультразвук, ультразвуковий
лат. – латинський	у т.ч. – у тому числі
м. – метр	УФ – ультрафіолетовий
МГД – магнітогидравлічний	фіз. – фізичний
магн. – магнітний	фіз.-хім. – фізико-хімічний
макс. – максимум, максимальний	ф-ла – формула
мех. – механічний	франц. – французький
мін. – мінімум, мінімальний	ф-ція – функція
млн. – мільйон	хар-ка – характеристика
мол. – молекулярний	хв. – хвилина
мол.м. – молекулярна маса	хім. – хімічний
м.ч. – масове число	ХТО – хіміко-термічна обробка
напр. – наприклад	швед. – шведський
н.е. – наша ера	швейц. – швейцарський
нім. – німецький	ЯМР – ядерний магнітний резонанс
номін. – номінальний	япон. – японський
норв. – норвезький	